

ДОКТРИНАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.125

Уголовный процесс определен как процессуальная деятельность следователя, прокурора, коллегиального суда, участников уголовного производства для определения вины подозреваемого на стадии досудебного производства и обвиняемого на стадии судебного производства. Система уголовного процесса устанавливает, что процесс имеет процессуальную форму. По действующему УПК Украины процессуальная форма не соответствует основным критериям, а именно нормативности, правовому закреплению в законодательстве; определению принципам уголовного процесса; системности применения; правовом направлении достижения цели процесса. Проводится ретроспективный анализ модельных положений структурного построения стадий процесса, предлагаются правовые конструкции решения задач уголовного судопроизводства, указывается на дискреционные полномочия суда, которые определены на основании теории и практики. Рассматриваются практические пробелы механизма проведения следственных розыскных действий. Предложены теоретические аспекты и практическое решение данных вопросов.

Ключевые слова: стадия, принцип, статус, механизм, следователь, прокурор, судья, оперативные подразделения, следственные розыскные действия, негласные следственные (розыскные) действия.

Актуальність статті

Кримінальний процес будувався віками, починаючи з перших процесуальних установ, які були надані Римською правовою школою.

Чинний процес почав свій рух після прийняття Статусу кримінального судочинства 1864 року. Процес отримав структуру, статус учасників кримінального провадження, механізм проведення слідчих розшукових дій. Важливе значення було надано тлумаченню процесуальних категорій та визначення їх процесуального змісту. Всі наукові положення розроблялися та удосконалювалися вченими кримінального процесуального циклу.

З 2014 року в Україні діє нове кримінальне процесуальне законодавство, на підставі якого визначені змагальні положення побудови системи процесу, скасовані окремі стадії, змінено процесуальний статус учасників кримінального провадження, визначено процесуальні повноваження слідчого судді на стадії досудового провадження та ін. Однак, незважаючи на революційні новели чинного КПК України до кінця не визначено форми, системи кримінального процесу. Окремі процесуальні терміни мають неузгодженість, а саме невизначення завдань досудового провадження, з одного боку, вказується про швидке розслідування, з іншого – встановлення невинуватості. Законодавство вільно тлумачить категорію презумпції та засади презумпції невинуватості, вказує на засаду розумних строків, але не узгоджує його з процесуальним терміном розслідування. Викликає тривогу невизначення процесуальних повноважень оперативних підрозділів та слідчого, повноваження слідчого судді обмежені матеріалами, а не фактичними даними та ін.

Мета статті є визначення доктринальних положень чинного кримінального процесуального законодавства та надати правові конструкції їх удосконалення.

Теоретичні розробки

Ю.П. Аленин, С.А. Альперт, Ю.М. Грошевой, А.Я. Дубінський, О.В. Капліна, С.М. Стахівський, О.Г. Шило, С.С. Чернявський, Л.Д. Удалова та ін. вчені надали правові положення та визначили загальні аспекти кримінального процесу [1; 2; 5; 7; 8; 9; 10].

Основні теоретичні розробки були покладені у визначення структури процесу. Тому, що на підставі основних теоретичних конструкцій можна ставити питання щодо подальшого розвитку статусу його учасників, визначення процесуальних термінів, механізму проведення процесуальних, слідчих розшукових та судових дій.

Кримінальний процес встановлений як процесуальна діяльність слідчого, прокурора, колегіального суду, учасників кримінального провадження щодо визначення вини підозрюваного на стадії досудового провадження та обвинувачуваного на стадії судового провадження, закріплення за допомогою процесуальної форми фактичних даних, фактів, відомостей про факти як доказів. Недоліки визначення вини, як свідчить практика, полягає у прогалинах процесуальної форми. Система кримінального процесу встановлює процесуальну форму. За чинним КПК України процесуальна форма не відповідає основним критеріям, а саме нормативності, правовому закріпленню у законодавстві; визначенню засадам кримінального процесу; системності застосування; правовому напрямку досягнення мети процесу, а саме забезпечення захисту прав та свобод учасників кримінального провадження.

Виклад загального матеріалу

Форма, система процесу встановлена на підставі історичних розробок кримінального процесу.

В.Ф. Дерюжинський, С.І. Вікторський, І.Ф. Фойницький та інші вчені з часів побудови Статуту кримінального судочинства 1864 року визначали, що кримінальний процес повинен бути побудований на підставі публічних інтересів [3; 6; 11].

Вони розглядали публічність процесу на підставі судового права, а саме основний учасник кримінального процесу є гілка судової влади, яка включає до себе сукупність правових правовідносин, що зорганізуються та охороняються правовими нормами. В даному разі статус судді визначається як окремого учасника, який не належить ні до однієї зі сторін кримінального процесу. Сутність процесуальної діяльності судді полягає в тому, що він повинен неупереджено розглянути матеріали кримінального провадження та ухвалити і проголосити вирок. Якщо суддя під час судового розгляду надає однієї зі сторін процесу перевагу, то інша сторона має право поставити питання про його відвід. Судове право включає до себе норми матеріального та процесуального права. Всі елементи процесу повинні відповідати матеріальним та процесуальним правовим відносинам. Судове право є єдиним правовим засобом щодо захисту прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження незалежно від форми, виду, структури кримінального процесу.

На підставі теоретичних розробок судового права В.М. Горшеневим, В.Б. Шаховим та ін. вченими були визначені основні категорії не тільки в теорії права, а в кримінальному процесі, які прийняв їх за основу [4].

Основа кримінального провадження є прийняття процесуального рішення відносно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Дане рішення повинно бути прийнято тільки державою, так або її представниками слідчим, прокурором. Якщо держава визначає, що склад кримінального правопорушення не має ознак, які суттєво впливають на інтереси держави, то у кримінальному процесуальному законодавстві встановлені підстави для закриття кримінального провадження.

Англійська правова система процесу, яка побудована на змагальних положеннях, була встановлена на підставі закону короля Карла V «Habeas Corpus Act» та діє з 1584 року [6].

Основа змагальності процесу полягає в тому, що прийняття процесуального рішення про початок кримінального провадження може бути тільки на підставі заяви потерпілої сторони. Якщо сторона не надає заяви, то слідчий не починає кримінального провадження.

Україна обрала змагальну форму процесу. Чинний КПК України встановлює, що на підставі ст. 214 КПК України заява, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення є основою для початку досудового провадження. Змагальні положення встановлені таким чином, що тільки суддя має право прийняти процесуальне рішення про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, але на підставі кримінального законодавства підозрюваний може бути звільнений.

Наука кримінального процесу не стоїть на місці. Розвиток наукових теорій в окремих випадках приводить до колізій, не визначених теоретичних положень,

Вчені вказують, що форма процесу в Україні є змішаною, а саме на стадії досудового провадження є публічна система, а на стадії судового провадження змагальна. В даному разі, як не назвати форму, вона повинна працювати для встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного. По-перше, вона має теоретичний виклад та не впливає на встановлення предмету доказування та обставин кримінального правопорушення. По-друге, форма процесу пов'язана з процедурою проведення процесуальних, слідчих розшукових та судових дій. Якщо порушити процедуру проведення даних дій, то порушиться процес встановлення доказів.

Форма процесу підрозділяє процедуру встановлення вини підозрюваного на досудової стадії та вини обвинуваченого на судової стадії. Судова стадія перевіряє докази, які надані та визначені у обвинувальному акті. Якщо докази досудового розслідування не знайшли своє підтвердження на стадії судового розгляду, то суддя має право їх виключити з обвинувачення. Апеляційна інстанція має право скасувати вирок суду першої інстанції або ухвалити та проголосити новий вирок. Колізія в даному випадку полягає в тому, що навіть суд першої інстанції, який розглядає кримінальне провадження, коли за формальними обставинами, які перераховані в КПК України, суд апеляційного провадження ухвалює та проголошує вирок без проведення судового розслідування матеріалів кримінального провадження.

Кримінальний процес України встановив декілька форм процесу. Перша форма, яка встановлена у КПК України, є змагальна Друга форма вказує на публічні основи процесуальної діяльності. Третя форма, встановлена на підставі ст. 214 КПК України, є позивною. Четверта – спрощена форма процесу, яка може бути проведена та закінчена на підставі угоди. П'ята - приватно-публічна.

Основа встановлення вини підозрюваного, обвинуваченого є кваліфікація кримінального правопорушення, встановлення його складу. Дані обставини на стадії досудового провадження встановлює слідчий, прокурор, на стадії судового провадження колегіальний суд. Тому можна визначити стадію кваліфікації кримінального правопорушення, яка починається після прийняття рішення про оголошення повідомлення про підозру до проголошення та ухвалення вироку судом першої та апеляційної інстанції.

Стадія початку кримінального правопорушення починається з моменту реєстрації заяви про вчинення кримінального правопорушення. Вона може бути закінченою у разі складання слідчим, прокурором постанови про закриття кримінального правопорушення за відсутністю складу кримінального злочину.

Основна теоретична проблема кримінального процесу України полягає у не визначеності засади змагальності та публічності.

Ст. 2 КПК України вказує, що завдання кримінального провадження є, з однієї конструкції – це захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а з іншої – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Доктринальні положення завдань кримінального провадження викликають запитання до законодавця. Наукою кримінального процесу було надано тисячі пропозицій, на підставі яких закон повинен бути узгоджений з теоретичними розробками. Однак, ніхто не читав зауваження до чинного закону, а навпаки було прийнято окремі норми, які викликають посмішку не тільки у теоретиків, але і у практиків. Прикладів можна надати, а саме ст. 3 п. 14, який вказує на декілька стадій на стадії досудового провадження; ст. 17 КПК

України, що визначає презумпцію, як засаду кримінального провадження, але презумпція не визначеність доказів, які вказують на обставини кримінального правопорушення але ніяк не визначають невинуватість обвинуваченого; ст. 21 щодо встановлення розумних строків, які не співпадають зі ст. ст. 113, 219 КПК України. Необхідності перераховувати недоліки КПК України немає сенсу, але основа кримінального процесу повинна відповідати теоретичними положенням, а не навпаки, тому що окремі положення структурної побудови КПК України визначені не на основі виконання норми закону, а вказують на формі ознаки його виконання.

Згідно зі ст. 193 КПК України слідчий суддя повинен розглянути клопотання слідчого, прокурора про застосування міри запобіжного заходу. Під час судового розгляду слідчий суддя встановлює не правові, а оціночні категорії щодо застосування міри запобіжного заходу. Він все більше отримує положення формально церемоніальний ніж практичний.

По-перше, він розглядає підстави для обрання, які визначені в законі, але не надає їм правову оцінку. Основне правове визначення для обрання міри запобіжного заходу залишається тяжкість кримінального злочину. Інші положення є тільки оціночні. Тому коли засоби масової інформації вказують на зловживання судді під час обрання міри запобіжного заходу, то вони не можуть зрозуміти, як розподіляються правові та оціночні поняття кримінального процесу, а звертають увагу тільки на оцінку вчиненого кримінального правопорушення.

По-друге, аналіз ст. 246 КПК України вказує, що слідчий суддя не може оцінити всіх обставин кримінального правопорушення, тому що доказів, які вказують на вину підозрюваного, фактично немає, а є тільки оперативно-розшукові дані, на підставі яких слідчий буде встановлювати докази вини. При цьому кримінальний процес України побудовано на основі засади вини підозрюваного, обвинуваченого, а не їх презумпцій.

Статистичний аналіз проведене анкетування свідчить, що 85% слідчий складає повідомлення про підозру, але достатніх доказів вини немає. По-перше, слідчий має право скласти безмежну кількість повідомлення про підозру, доки не буде впевнений, що вина підозрюва-

ного встановлена. По-друге, обвинувальний акт складається на підставі повідомлення, тому колегіальний суд приймає рішення слідчого як основу вироку. 10 % кримінальних проваджень слідчий складає повідомлення про підозру, де вказує на більш тяжкий злочин за Кримінальним кодексом України з тим, щоб колегіальний суд мав можливість змінити кваліфікацію на менш тяжкий злочин. Тільки 5 % кримінальних проваджень мають правове та процесуальне обґрунтування, коли колегіальний суд ухвалює та проголошує вирок на підставі доказів, а не оціночних понять.

Ретроспективний аналіз даних правових колізій можна визначити на підставі аналізу ст. 40 КПК України, а саме статусу слідчого, який діє тільки щодо учасників кримінального процесу.

Вчені кримінального процесу надавали пропозиції щодо встановлення процесуального статусу слідчого. Основні положення статусу були визначені: самостійність прийняття процесуального рішення, щодо кваліфікації кримінального правопорушення, закриття кримінального провадження або направлення його до суду.

Теоретично дані положення відображені у КПК України, але ст. 36 КПК України скасовує процесуальну самостійність слідчого. По-перше, всі процесуальні рішення слідчий не має право прийняти без погодження з прокурором. По-друге, повноваження слідчого залежить від клопотань, скарг захисника, адвоката, який вказує на необхідність проведення окремих слідчих розшукових дій, однак слідчий відмовив йому у їх проведенні. В даному разі прокурор на 90 % надає вказівку слідчому про задоволення скарги адвоката.

Слідчий отримує матеріали від оперативних підрозділів, він залежить від тих фактичних даних, які йому надані. За КПК України 1961 року, слідчий мав право відмовити у розгляді та початку кримінального провадження по оперативних матеріалах, оскільки достатність доказів не можна було оцінити.

За чинним КПК України слідчий позбавлений такої можливості, тому що матеріали зареєстровані у Єдиному реєстрі досудового провадження та він зобов'язаний проводити досудове розслідування. Практика свідчить, що тільки 5 % оперативних матеріалів дохо-

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає прогалини окремих положень чинного кримінального процесуального законодавства, яке в окремих аспектах не співпадає з теоретичними елементами кримінального процесу. Надається ретроспективний аналіз модельних положень структурної побудови стадій процесу, визначаються правові конструкції вирішення завдань кримінального провадження, вказується на дискреційні повноваження суду, які визначені на підставі теорії та практики. Розглядаються практичні прогалини механізму проведення слідчих розшукових дій, вказується на неможливість та практичну неузгодженість проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Запропоновано теоретичні аспекти та практичне вирішення даних питань.

Ключові слова: стадія, засади, статус, механізм, слідчий, прокурор, суддя, оперативні підрозділи, слідчі розшукові дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

SUMMARY

The article examines the gaps of certain provisions of the current criminal procedural law, which in some aspects does not coincide with the theoretical elements of the criminal process. A retrospective analysis of the model provisions of the structural construction of the stages of the process, the legal constructs for solving the tasks of criminal proceedings, and the discretionary powers of the court, determined on the basis of theory and practice, are provided. The practical gaps in the mechanism of carrying out investigative investigations are considered, indicating the impossibility and practical inconsistency of conducting secret investigative (search) actions. Theoretical aspects and practical solution of these questions are offered.

Key words: stage, principles, status, mechanism, investigator, prosecutor, judge, operational units, investigatory actions, secret investigative (search) actions.

дять до суду. Всі останні під час досудового провадження слідчий закриває за погодженням з прокурором.

Висновки

Автор розглядає окремі положення кримінального процесу, які неможливо всі визначити у даній статті. Розглядаються форми, види кримінального провадження, що не можуть чітко визначити співвідношення між публічною та змагальною формою процесу. Тому необхідно узгодити форму процесу з завданнями, засадами кримінального провадження. Пропозиції удосконалення чинного законодавства, приведення його до правових положень кримінального процесу постійно вказуються вченими кримінального процесуального циклу, але політична обстановка в державі не може вирішити питання удосконалення законодавства.

Література

1. Алейнин Ю. П. Уголовно-процессуальный кодекс Украины / Ю. П. Алейнин. - Одесса : Одисей, 2003. - 334 с.
2. Альперт С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти / С. А. Альперт. - Харків : Основа, 1995. - 120 с.

3. Викторский С. И. Русский уголовный процесс : учебник / С. И. Викторский. -- Москва, 1997. - 310 с.

4. Горшенев В.М. Теория юридического процесса: монография/ В.М.Горшенев,- В.Б. Шахов и др./ - М. Высшая школа. 1985. - 192с.

5. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы /- А. Я. Дубинский. – К. 1984. - 213 с.

6. Дерюжинский В. Ф. Habeas Corpus Act / В. Ф. Дерюжинский. - Москва, 1898. - 145 с.

7. Капліна О.В. Кримінальний процес України: підручник / О.В. Капліна, Ю.М. Грошевой, О.В. Шило. – Х. Юрид. університет. 2013. – 820с.

8. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів / С. М. Стахівський. - Київ : Атака, 2009. - 64 с.

9. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методичні засади розслідування /- С. С. Чернявський. - Київ : Хай-Тек-Прес, 2010. - 624 с.

10. Удалова Л. Д. Чинність кримінального процесуального закону / Л. Д. Удалова,- С. І. Щериця. - Київ : КНТ, 2014. - 143 с.

11. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : учебник / И. Я. Фойницкий. - Санкт-Петербург : Наука, 1996. - Т. 1. - 586 с.